

NVSjælland: ingen turde skamfere eller rydde en gammel hvidtjørn (rødtjørn?) mellem Ugerløse og Rørby, for så brændte hele Rørby; nogle telefonarbejdere ville have den fjernet, men blev advaret og nøjedes med at klippe nogle grene af. Der blev engang savet i stammen, og næste dag brændte en gård – »I kunne jo være blevet fra den tjørn«, sagde egnens folk. Man gik ikke gerne forbi tjørnen, når det var mørkt, ved midnat var set spøgelse; en so med 12 grise løber ud af træet og til Tissø for at drikke, rører nogen ved soen, bliver den til en prins og en kongeborg stiger op af søen (24). Værsløv præstegård brændte, hvis man fældede en tjørn på dens mark (25). Gammel mand sagde, at der gik ild i gården, hvis man tog noget af tjørnebusk på mark i Sonnerup. En stor gammel tjørn på »Bavnen« i Fårevejle sogn måtte ikke ryddes, da skete noget slemt, en ny ejers gamle far frarådede det meget indstændigt, han havde selv en fredlyst tjørn stående ved sit havegærde. Efter rydning slog lynet 1. pinsedag 1886 ned i gården som blev lagt i aske (26).

Fyn: fjernede man en stor tjørnebusk på mark ved Sulegården, Grimstrup, Assensegnen, ville det gå gården ilde (27). En husmand begyndte at save i gammel brandtjørn ved Saltofte skov i Kærum sogn, men blev advaret om, at så ville landsbyens gårde brænde (28).

Jylland: en hvidtjørn i Værum sogn ved Randers skulle være plantet under svenskekrigen og var brandtræ for ejerens gård; da den blev ryddet, slog lynet ned (29). På Tornumgårds mark i Give sogn stod, så langt man huskede tilbage, en gammel tjørnebusk, om hvilken det hed, at gården brændte, hvis man ødelagde den; tjørnen skulle være plantet over en pestkule (30). En tjørn på Tudvad mark var byens brandtræ (31). Gyldenhaves brand blev sat hen i stor tjørn på marken, en mand havde hængt sig i den (Taps sogn; 32). Hvis tjørnebusk på mark i Eskelundkær forsvandt, skulle ejerens gård brænde, en ny ejer lod den alligevel fælde (33). Vejengårds brandbusk var en stor enlig tjørnebusk på mark vest for Vejen st., man havde set lys ved den og en skat skulle ligge begravet under den, mange gravede efter den, men blev bange eller fik en ulykke (34). Starup præstegårds brand var hensat i en hvidtjørn (35), tjørnebusk på mark ved Simmersted var brandtræ for en af byens gårde (36), gammel tjørn ved gård i Lilholt, Skrydstrup sogn var dens brandtræ, (37). En tjørnebusk på Taterkroens mark ved Lunden, Gram sogn, måtte ikke fjernes, den som gjorde det ville komme galt af-

sted og kroen brænde. Men busken blev ryddet – og kroen brændte (38). Så længe en tjørnebusk på det gamle voldsted »Nørrevold« fra borgen Ørnsholm i Arrild sogn levede, skulle Rugbjerggård ikke brænde. Om sommeren gik man og vandede busken, men 1912 visnede den, og juni samme år brændte gården (39). Det samme blev sagt om en gammel tjørn og gård i Forbalum, Mjolden sogn (40). En gammel og nu ryddet tjørn på Torsløkkehøj øst for gården Torsløkke på Avnbøl mark var gårdens brandtræ – måske identisk med en brandtjørn for gård i Ullerup sogn, en forgældet ejer fældede den for at få gården til at brænde, men det lykkedes ikke (41). Men da en ny ejer af gård lod dens brandtræ, en gammel hvidtjørn ved Broagervejen, fælde 1909, brændte gården kort efter (42).

Als: i en stor tjørnebusk på mark n.f. Sarup var hensat brand for ejerens gård (43); Stensgårds brandtræ, en stor ældgammel tjørn n.f. møllen, blev ryddet o. 1905 (44). Store sten i rundkreds støttede rødderne af en meget stor tjørn på høj ved Degnegården i Hørup, thi den var gårdens (eller skolens) brandtræ; faldt af ælde o. 1870 og kort efter brændte gården (45). Der var sat ild for gård i Nr. Kettingsskov hen i en stor hvidtjørn, som væltede ved kystskred o. 1935 (46). Blev en tjørnebusk ved kirkstien mellem Nr. Kettingsskov og Asserballe fældet, skulle en gård i sidstnævnte by brænde (47). Als' største hvidtjørn stod på mark i Lunden, en olding havde sat ild for gården »Rolst« brand ind i træet; så længe den stod urørt og gik i arv, skulle gården bestå. Tjørnen skal have været brandtræ også for byerne Brandsbøl og Lunden, den havde fem stammer og hver rummede en gårds brand. Omblæst 12/2 1894 (48). Ved stien til Havnbjerg kirke stod en tjørn, om den blev sagt, at præstegården, møllen eller kirken skulle brænde, hvis den gik ud (49); gammel hvidtjørn på mark n.f. Lavensby rummede ejergårdens brand; faldt o. 1920 (50). Tjørnebusk på mark i Mels var brandtræ for en gård (51). En gammel tjørn ved Gammeldam ved Nordborg var plantet i aske fra den Aichelberske gård og ejergårdens ild sat hen i træet, men gården brændte længe før det gik ud (52). Se også s. 64.

SSlesvig: der var sat ild hen i stor tjørnebusk på bakke ved Sankelmark (53). Blev tjørn i Munk Volstrup ved vejen mod Jaruplund hugget om, brændte førstnævnte by (54). Branden for Popholt og Sdr. Smedeby blev sat hen i tjørnen ved Døbestenen ved Helligbækken (55).

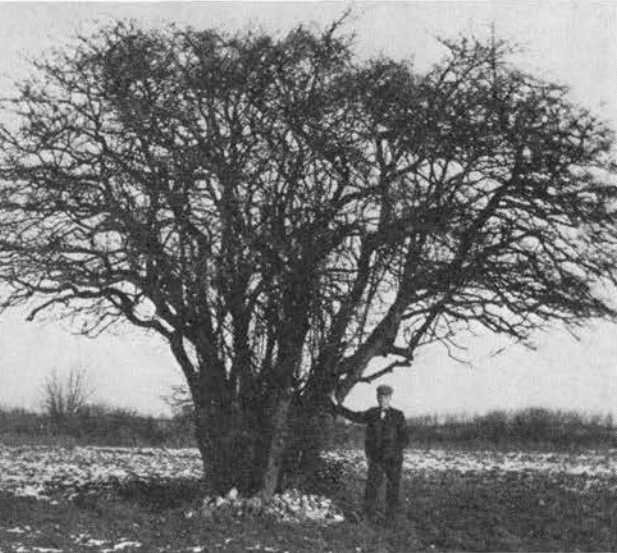
Tjørnebusk i nærheden af Tingholt var brandtræ for Løgstrup (56). Brodersbymark skulle ikke brænde, før en stor tjørn nord for landsbyen blev fældet og ryddet; den stod i vejen for markarbejdet og en ny ejer dristede sig til at fjerne nogle grene, men straks begyndte det at brænde i byen (57). Sdr. Farensteds brand var hensat i to tjørnebuske i hegn nord for byen og de blev gennem mange år fredet, men så fældet (58). En gårds forbrand var sat i tjørnebusk på jordlodden Bundsdam ved Skæggerød og ingen turde rydde den af frygt for, at ilden så skulle bryde ud (59). Stor tjørnebusk i Have-toft sogn rummede gården Bondesbøls forbrand; så man fra oven ned i busken, brændte der altid ild i den; fældet o. 1890 (60). En vældig hvidtjørn ved å på Mårkær Vesterskov mark måtte ikke fjernes, så ville gården »Kompagni« brænde; ryddet o. 1900, kort tid efter brændte gården (61). I Egebjerg, Strukstrup sogn, var et gammelt hus' brand sat hen i en tjørnebusk, ejeren begyndte at hugge løs på tjørnen for at få huset til at brænde, det lykkedes dog ikke, men året efter brændte hans – nye hus! (62). Tolk's brand sad i en stor tjørn på eng tilhørende præstegården, hvis den visnede eller blev ryddet, brød branden ud og der kom stor nød og elendighed i Tolk (63). En brandtjørn stod (står?) på kæmpehøj i Højentofte, Nybøl sogn (64). På jordlodden Tutwårn (»Totorn») i Fjorde sogn groede to tjørne med hensat brand for landsbyen Bjærndrup, og inden turde fælde dem (65). Se iøvrigt s. 54ff, nr. 1, 26, 27, 29 og 55.

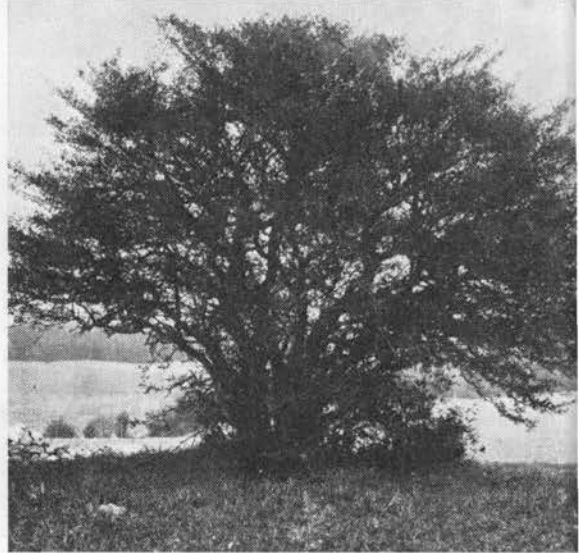
Hvis gårdens brand var sat i en tjørn, måtte denne ikke fældes, da gården i så fald ville brænde. Tegning af Lorenz Frølich til H. C. Andersens eventyr »Noget«.

LITTERATUR: (1) 466 421 (NSjæll.); 941d 126; (2) 363 4/12 1942; (3) 161 1906/31d: 2153 (1927); (4) 488i 3,378f; (5) Randers Amtssavis 28/7 1933; 107 1949; (6) 19 18f; 286 1,1887,130; (7) 466 1877, 305; 546 24,1936,143; (8) 488i 2,499; (9) 278 12, 1939,47; (10) 161 1906/23:455; (11) 161 1906/31d: 379; (12) 161 1930/5:484 (1923); (13) 161 1906/23: 432 (1935); (14) 253 46,1953, 103; (15) 24d 6; (16) 161 1906/31d: 333; (17) 161 1906/23:311; (18) 24 14, 33; (19) 161 1906/31d:315; 250c 81 sml. 86f; (20) 161 1906/23:292; (21) 161 1906/23:763 (1935); 1007 1896,70; (22) 161 1906/23:645; 92 33,1950,86; (23) 161 1906/23:3345 (1944); (24) 310 1,309f; 220 28f; 306b 16; 959 24/1 1924; 161 1930/5:294 (1943), 304,305 og 1906/23:305; (25) 161 1906/23: 318; (26) 161 1906/23: 339; (27) 276 18/6 1961 og 7/9 1966; (28) 278 8,1935,160; (29) 465 24/8 1942; (30) 488j 4,1932,432 sml. 854 3,1935,95 (Torninggård); (31) 161 1906/23: 2343; (32) 161 1906/23:2398; (33) 488j 2,468; (34) 488i 3,435 og 488j 2,467; (35) 161 1906/23:3014; 159 1928,61; (36) 488 8 nr. 643 sml.

488i 2,552 (Mangstrup); (37) 885 8,1931–32,167; (38) 161 1906/31d: 3061; (39) 488j 2,462; 161 1906/31d: 3081; 885 5,1928–29,70; (40) 885 11,1934–35, 201; (41) 885 20,1944,36f; (42) 885 11,1934–35, 67 og 20,1944,37; (43) 885 19,1943, 68; (44) 885 20, 1944,36; (45) 736 60; 944b 217; 885 19, 1943,66; (46) 885 23,1947,158; (47) 885 19,1943,62; (48) 357 18; 363 22/5 1894 og 3/8 1928; 885 8,1931–32, 158 og 19,1943,64f; (49) 357 18; 159 1909,162; 944b 157; (50) 885 23,1947,192; (51) 885 19,1943,66; (52) 885 23,1947,191; (53) 161 1906/23:3281; 885 15, 1938–39, 79; (54) 885 15,1938–39,79; (55) 161 1906/23: 3284(1938); (56) 359 5, 17; 614 540; (57) 885 14, 1937–38,38,119f; (58) 885 14,1937–38,121f; (59) 885 14,1937–38,122; (60) 885 14,1937–38,120; (61) 885 14,1937–38,118; (62) 488i 2, 550f; (63) 885 14,1937–38,119; (64) 885 16,1939–40, 101; (65) 161 1906/23:3371 (1939); 885 16,1939–40,350.

Pesttjørn i Kværndrup, Midtfyn. Foto: N. Jensen, 1908. Dansk Folkemindesamling.

Pesttjørn i St. Ernebjerg ved Odense. Foto: Sv. Frederiksen, 1923. Dansk Folkemindesamling.

PESTTJØRNE

Tjørnen plantet på pestofres grav er en speciel dansk tradition; ofte hævdes, at det drejer sig om gravpladser fra »den sorte død« i middelalderen (1300-t). »Ligene jordedes massevis i fællesgrave, ofte på et afsides sted uden for byerne, og på graven plantede man en hvidtjørn til tegn på, at graven ikke måtte berøres i fremtiden« (1); »man kastede ifølge sagnet ... alle de døde i en kule på kirkegården og plantede tjørn derpå for at folk skulle tage sig i agt og ikke komme for nær, da man troede, at selve uddunstningerne af graven kunne smitte« (Skamby NFyn, 1843; 2). Tjørnen stod ikke blot til minde, men med de skarpe torne som »tegn og advarsel, at der på dette sted ikke måtte graves, da sygdommen ellers formedelst de opgravede lig igen kunne fremkomme« (3). »Kirkegårdens indviede jord kunne ikke rumme de døde, man slæbte dem derfor ud på marken i store dynger for at begrave dem dér, og oven på en sådan grav plantede man en hvidtjørn for at advare efterslægten fra at røre ved dette sted. Endnu efter 500 års forløb står trindt omkring på vore marker nogle mærkværdige gamle hvidtjørn under navn af »pesttjørn«; de fredes af bønderne, thi de står på vore forfædres grave. Hele det vestlige Fyn er rigt på sådanne enkeltstående gamle hvidtjørn« (4).

Mere spekulative tolkninger fører skikken meget længere tilbage: »I oldtiden blev de døde brændt på tjørnebål, og da balfærden ophørte, plantede man tjørn på de dodes grave« (5). Tjørnen var knyttet til magiske forestillinger om søvnen, Odin stak Brynhilde med en torn

og hun faldt i dyb søvn, også Eddaen nævner denne anvendelse (6). »Man plantede derfor tjørnen for at skaffe de afdøde evig fred, som en lykkelig afløsning for den trængselstid de havde gennemlevet« (7).

For tjørnen er gravtræ, dens rødder rinde blandt døde mænds ben I. P. Jacobsen, Digte og Udkast 1886; når vinterstormen susede gennem fritstående tjørnes forvredne krone, kunne det lyde som en grådfuld jamren – »tjørnen kalder på lig«, og ingen turde være ved sådanne træer (8). – Man måtte ikke hente grene af blomstrende hvidtjørn ind i huset, det bragte dødsfald i familien (Fyn), én ville dø, før bøgene fik nyt løv (NVSjælland) (9).

De tjørne, der i nyere tid bliver udpeget som *pesttjørne*, kan imidlertid ikke stamme fra middelalderen, med mindre de af storm eller mennesker blev, hvad forstfolk kalder »sat på roden«, dvs. med stubskud fik ny livskraft. Man har snarere flere gange udskiftet tjørnen, fordi overtroen bød, at den skulle stå der. Desuden blev mennesker næppe begravet på så afsides steder. Der er snarere tale om tjørne plantet over pestkuler med husdyr, som døde under de store veterinære epidemier i 1700-t, dels for at hindre smitte ved græsning på stedet, og dels for at holde nysgerrige og knoglesamlere på afstand. Men ældre forestillinger om tjørnen som tabutræ levede videre: det bragte uheld, ulykker, sygdom at fælde pesttjørnen (10), se nedenfor.

De spedalske blev fra Lolland sendt til Askø og bragt i land ved Konemades Pynt; når de

Pesttjørn på Skamby kirkegård ved Odense. Foto: H. P. Steensby, 1909. Dansk Folkemindesamling.

»Simonstjørn« i Snoldelev ved Roskilde. Foto: Knud Gemzøe.

var døde, begravede man dem på kirkegården og plantede nogle tjørne, som står der endnu (1949) og kaldes »pesttjørnene« (11).

Sjælland: en pesttjørn gror på mark i Salløv ved Roskilde; midt på Brodalgårds mark stod en pesttjørn, der ikke måtte ryddes, da gården ellers ville blive ramt af uheld, men o. 1930 lod en ny ejer den alligevel fjerne, hvad den tidligere gårdejer blev meget ilde berørt ved (12). En pesttjørn ved Skensved tjente som sømærke (13). Lidt vest for Høng må en tjørn, plantet over ofre for »den sorte død«, ikke fældes, thi så sker en ulykke (14). Under hvidtjørn på mark i Egebjerg sogn lå en grav fra pestens tid, blev tjørnen ryddet, brød sygdommen atter ud; nu forsvundet (15). Tjørn i Vollerslev sogn vogter en skat nedgravet under krig; den står i vejen for markarbejdet, men fældes den, kommer kvægpesten igen (16). Martin A. Hansen omtaler i novellen »Et Farvel« en pesttjørn, som plantes i Havnelev på Stevn (16b).

Fyn: ingen turde røre en fredlyst hvidtjørn på Bogense kirkegård – en trolld lå begravet under den (17). Der har stået en pesttjørn på Kappelsmøllegårdens gårdsplads, Bogenseegnen (18) og n.f. Store Ernebjerg i Ubberud sogn, et af Fyns højeste punkter, under tornen er fundet en lille brønd og benstumper fra den sorte døds tid (19). En stor hvidtjørn kaldet »pestbusken« står (1941) ved mose i Brændekilde og sagnet beretter, at den blev plantet over pestofre begravet i mosen (20). Næsten alle i Tommerup sogn døde af pesten, på deres fællesgrav i Nørremarken står (1943) en vældig ældgammel hvidtjørn, som ingen tør røre, for så kommer ulykke over

ham og hele byen (21). Der har stået en pesttjørn i Lundgårds have (21b).

Tre heste døde, da man begyndte at fælde en tjørn over pestofre på mark i Norup sogn, derefter blev den fredet (22). Den meget store hvidtjørn på pestdødes fælles grav i det sydvestlige hjørne af Skamby kirkegård omtales 1819ff (23), man plantede den for at ingen skulle åbne graven og pesten igen bryde ud; på stedet skal være fundet en mængde knogler. Det var farligt at gå ind under træet, gik man tre gange baglæns omkring det, faldt man død om, børn skulle spytte, hvis de af vanvare kom ind under tjørnen, ellers fik de hovedpine. Det skyldtes vel dens usædvanlige størrelse, at man til den knyttede sagn om den sorte død i midten af 1300-t, »det fortælles, at den har stået her helt fra Valdemar Atterdags tid«, men i biskop Jacob Madsens ellers ret udførlige beskrivelse af kirken 1590 nævnes hverken træet eller sagnet; tjørnen er måske plantet under en pestepidemi i 1600-t (sml. nedenfor, Hygum sogn). Stormfældet 11/10 1933, en ny pesttjørn blev plantet samme sted (24). – O. 1950 fjernede man flere stammer af en pesttjørn i hegn ved Sebjerggård ved Fåborg (18). Kværndrup sogn har to pesttjørne, iflg. lokal overtro udbryder pest på ejernes gårde, hvis de fældes (1946; 25), den ene står (1933) i Rokkeryden, Trunderup (sml. s. 58) (26), den anden er omtalt s. 55 nr. 21. – En tjørn i Åstrup blev plantet o. 1750 over pestdøde kreaturer (eller: for at standse kvægpesten), gårdejeren savede o. 1925 nogle grene af og der kom mund- og klovesyge i hans besætning (27). Ved Hostrup og Jordløse

stod 1908 hist og her en enlig fredet hvidtjørn midt i kornmarker og græsninger, iflg. traditionen plantet over vender dræbt som hedninger og derfor begravet uden for kirkegårdene; andre siger, at tjørnene står over pestlig (28).

Tjørnene på Dejrup ved Ærøskøbing skal være pesttjørne sat over store fællesgrave, på grund af smittefaren sejlede man ofrene væk fra byen; øen hed oprindelig Digerø, måske en forvanskning af digerdød, som pesten kaldtes i 1300-t. Om de gamle fritstående tjørne på Drejv gisnes ligeledes, at de markerer pestgrave (29).

Jylland: på Ulsted kirkegård ø.f. Nr. Sundby har stået tjørne plantet over en pestkule (30). Nogle tjørne omkring Korbenshøj i Vust VHanherred skal stamme fra den sorte død (1922; 31), ligeså en pest- eller helletjørn ved vejen fra Hem til Skrødstrup i Randers amt (32) og enligtstående tjørne ved Salten, bl.a. på Overgårds mark (33). En tjørnebusk i Nørager sogn blev efter sigende plantet, hvor man begravde ofrene for en tyfusepidemi (34), en pesttjørn n.f. møllen i Give, hvor man gravede døde dyr ned (35). Ensom tjørn med mindsten på Barritskovby Nordmark, hvor tre markskel mødes, blev 1969 fredet på foranledning af Glud Museum. Her skal i middelalderen Barrits pestofre være brændt og begravet; munke fra Horsens lyste forbandelse over stedet og plantede tjørnen. Den blev siden fældet, men en ny groede frem. Under tjørnen er fundet knogler og aske (35b). Pestkule på Lilballe mark var omgivet af tjørne for at folk skulle holde sig væk (36). En kone i Skorup ved Hammel døde af en smitsom sygdom, der hærgede landet, men endnu ikke denne by; hun befalede, at man skulle begrave hende i en høj på marken, så byen blev skånet. På højen stod en hvidtjørn, ingen turde røre, men o. 1870 blev den brændt af hyrde drenge (37). Ved Busk Løkke på Øster Lindet mark har stået tre tjørnebuske om en Trolldhøj, i pestens tid en begravelsesplads; der var her set trolldøj og ingen turde gå forbi om aftenen eller røre ved tjørnene (38). »Pesttjørnen« ved vejen mellem Tustrup og Skovgårde i Rougsø herred er en lille tjørnegruppe plantet i cirkel og markerer stedet, hvor pestdøde blev begravet. Pesten bryder atter ud, hvis »tjørnen« fældes eller visner, eller der kommer sygdom i kvægbesætningerne. Det siges også, at den blev plantet for at værne mod gengangere (38b). Om *Marens Tjørn*, se s. 57. 1659 døde i Hygum sogn 504 mennesker af pest, de blev alle lagt i store fællesgrave og en hvidtjørn plantet over dem som advarsel om ikke at nærme sig stedet

(39). Der skød tjørnebusk frem, hvor pestdøde kreaturer lå begravet, således en meget stor hvidtjørn ved vejen mellem Løgumkloster og vandmøllen; fældet 1965 i forbindelse med vejomlægning. »Noget er der om det. Kommer man til Slesvigs østkyst, så har man dér fuldt og fast pointeret, at hvidtjørn stammede fra kvægpestens dage« (1937; 40). På Barsø blev pestdøde fra strandet skib begravet i løkken »Kragtvorn« og fredede tjørne sat omkring stedet; i løkken »Tretvorn« nær Kirkeby skal have stået tre tjørne over en pestgrav; man så lys ved dem før folk døde på Barsø (41). Ved Genner fjords inderste vig står på engen Majhøj en ældgammel hvidtjørn på »pestgraven«, en 35 meter lang og 2 m høj kampestensætning, hvor ofrene for den sorte død skal være begravet; stammen er spaltet og holdes sammen af jernbånd med navnet på den mand (J. Bruhn), der i 1850'erne lod tjørnen indhegne og frede (42). Pesttjørnen på en høj ø.f. Ertebjerg på Als – egnens højeste punkt (55 m) – præger landskabet i vid omkreds og bruges som sømærke; under den skal pestdøde være jordet, træet står på en 15 meter lang og 4 m bred jordforhøjning med enkelte sten = rester af en langdysse fra yngre stenalder. Overtroen har værnet træet, til det 1953 blev fredet; i tjørnen er også sat forbrand for Ertebjerggård (43).

Andre pesttjørne er omtalt s. 55ff nr. 2, 17, 19, 20, 21, 27, 31, 34 og 42.

I en række optegnelser, navnlig fra Sjælland, er pest-traditionen ikke nævnt, men der advares mod at fjerne bestemte tjørne, da der ellers kommer uheld og sygdom i besætningen (sml. s. 58).

En mand i Landgrav fjernede jord fra en høj og grene af en tjørn på højen, men blev de følgende år ramt af mange uheld, nogle kreaturer blev syge, andre døde – siden rørte han aldrig ved høj og tjørn (44). I Borup forbød ejeren af en tjørn på det strengeste, at man brød den mindste kvist af eller slog kreaturer med en gren af tjørnen, han troede fuldt og fast, at følgen ville blive uheld og sygdom i hans besætning. Så ofte der blev pløjet og sået omkring træet, var der næste morgen en sti rundt om det, vel trampet af overnaturlige væsener, man havde også set spøgelser på stedet (45). Stor hvidtjørn ved Aadysegaard i Vejby må ikke fældes, ellers sker der noget med gårdens besætning (46). Det blev gennem flere slægtled sagt, at en hvidtjørn på mark i Skuderløse sogn ikke måtte røres, den rummede en